

dinin birçok nüshası bulunmaktadır. David Heinrich Müller, Güney Arabistan şatoları üzerine yaptığı çalışmada kaynak olarak kullandığı bu cildin bir bölümünün Almanca'ya tercüme etmiştir ("Die Burgen und Schlösser Südarabiens nach dem İkıl des Hamdâni", *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, XCIV [Wien 1879], s. 335-423; XCVII [1881], s. 955-1050). Anistâs Mârî el-Kermilî tarafından neşredilen bu cildi (Bağdad 1931) Nebîh Emîn Fâris İngilizce'ye çevirmiş (*The Antiquities of South Arabia*, Princeton 1938) ve Arapça metnini açıklamalı notlarla birlikte yayımlamıştır (Princeton 1940).

Eserin X. cildinde Kehlân b. Sebe'nin soyu ve Kehlân'ın Arîb, Mâlik ve Gâlib adlı üç ana kolundan bahsedilmiş, daha sonra alt kollar kısaca tanıtılmıştır. Hemdan'ın kültür tarihi açısından önemli bilgiler içeren bu ciltte müellif kendi kabilesi, ailesi ve hayatı hakkında geniş bilgi vermiştir. Muhibbüddin el-Hatîb tarafından yayımlanan cilt (Kahire 1368/1949) daha sonra gözden geçirilerek tekrar neşredilmiştir (Beirut 1407/1987). *el-İklil*'in günümüze ulaşmayan bölümlerinin konuları kaynaklarda zikredilmiştir.

Müellif, eserini yazarken birçok yazılı kaynağın yanı sıra şifahî rivayetlerden de istifade etmiştir. Çeşitli konularda faydalandığı âlimlerden bazıları şunlardır: Ebû Ma'ser el-Belhî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî ve oğlu Hişâm, İbn İshak, Kahtân b. Âir el-Huzâî. Bunların dışında İbn Abbas'tan gelen rivayetlerle Havlân'a mensup kişilerin Sa'de şehrindeki kayıtlarından, San'a, Sa'de, Necran, Cevf ve Hayvân şehrindeki âlimlerden, Kehlân ve Himyer'in ileri gelenlerinden de faydalanmıştır. Hemdâni *el-İklil*'de Adnânî ve Kahtânî şairlerin şiirlerine, lugat, nahiv ve edebiyat görüşlerine de yer vermiştir. Başka kaynaklarda rastlanmayan orijinal bilgiler ihtiva eden eser Yemen'in tarihi, ensâbı ve edebiyatı için yegâne kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hemdâni, *el-İklil* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Bağdad 1980, neşredenin girişi, II, 5-18; a.e. (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Beirut 1407/1987, neşredenin girişi, X, 9-24; a.mlf., *Şifâtü Cezîretî'l-Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1397/1977, Hamed el-Câsir'in girişi, s. 5-36; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 279-284; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1944; Eilhard Wiedemann, *Gesammelte Schriften zur arabisch-islamischen Wissenschaftsgeschichte* (ed. Dorothea Girke), Frankfurt 1984, I, 336-347; *Islamic Geography: Studies on al-Hasan b. Ahmad al-Hamdâni* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens

édités en Egypte au cours des années 1966 à 1969", *MIDEO*, X (1970), s. 165-166; İhsan en-Nas, "Kitâbü'l-İklil", *MMLADm.*, LXIX/4 (1994), s. 627-643; a.mlf., "el-Hasan b. Ahmed el-Hemdâni ve Kitâbühü'l-İklil", a.e., LXXII/3 (1997), s. 425-448; O. Löfgren, "al-Hamdâni", *EP* (Ing.), III, 124-125; Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hemdâni", *DİA*, XVII, 181-182.

NASUHI ÜNAL KARAASLAN

İKLİM

(الإقليم)

Ekvatorдан kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri; coğrafi alan, mıntaka, diyar.

İklîm, Grekçe "meyil" anlamındaki **klima** kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir (çoğulu **ekâlîm**). Gerçekten de iklim sistemi, güneşin ekvatora göre az veya çok kazandığı eğilim üzerine dayandırılmıştır (Ebü'l-Fidâ, tercüme edenin önsözü, I, s. CCXXV). Kelime Arapça'ya Farsça aracılığıyla "bölge" anlamını da kazanarak girmiş ve bu anlamıyla coğrafya ile ilgili birçok kitap adı içerisinde yer almıştır. "Felekü'l-burûc" yerine kullanılan "iklîmür-rü'yâ" tabirinde de geçen terim günümüzde daha çok hava şartlarını ifade etmektedir.

İslâm coğrafyacılarının iklim konusundaki ilk bilgileri Doğu menşelidir. Önce Halife Mansûr döneminde (745-775) Abbâsî sarayına gelen bazı eserlerin, özellikle Sanskritçe *Brahmasphutasiddhanta*'nın tercümesiyle yeryüzünün şekli, dönmesi, bilinen son sınırları, üzerini örten kubbe ve Orta Hindistan'da hesap edilen enlem ve boylamlar gibi coğrafya-astronomi bilgileri öğrenilmiş, arkasından diğer halifelerin teşvihiyle sürdürülen tercüme faaliyetleri sonucunda Grek hey'et-coğrafya ilminin ortaya koyduğu bilgilere ulaşılmıştır. Bu dönemde özellikle Batlamyus'un *Geographia*'sı (*Geografike hiphegesis*) birçok defa tercüme edilmiştir (bk. **BATLAMYUS**).

Yeryüzünün yedi iklime ayrılması fikri Batlamyus'a izâfe edilmekteyse de aslında İrânîlar'a aittir. İrânîlar, o güne kadar bilinen dünyayı enlem ölçülerini hesaba katmadan ve İrân merkezde kalacak şekilde Hint, Arabistan, Çin, İrân, Afrika, Türk ve Rum (Bizans, Anadolu) olmak üzere yedi iklime (kişver) ayırmışlardır. Uzun süre Arap coğrafyacılarını etkileyen bu sistemde Birûnî'ye göre İrân da (İrânşehir) Horasan, Fars, Cibâl ve Irak'tan meydana gelmekteydi. Ekvatorдан itibaren kuzeye doğru uzanan ve Ebü'l-Fidâ-

ya göre 12-50 dereceleri arasındaki bölgeleri tasnif eden bu sistemde yedi iklimin dışında da iskâna açık yerler vardı. Nitekim İbn Saîd el-Mağribî gibi bazı Arap coğrafyacıları ekvatorun biraz güneyindeki meskûn mahalleri sekizinci, en kuzeydeki bölgeleri de dokuzuncu iklim olarak kabul etmişlerdir. Ancak yedi sayısını değiştiren bir tasnifin İrânîlar'ın yedi kişveri, Hintliler'in yedi duipası ve Kur'an'ın yedi kat gök ve yedi kat yer inancıyla ters düşeceği ve bazı dini tatbikatı güçleştireceği açıktır (a.g.e., I, s. CCXXIV-CCXXV). Ebü'l-Fidâ'nın belirttiğine göre iklimlerin sınırları tesbit edilirken enlemler bir iklimdeki en uzun gün esas alınarak hesaplanmış ve başlangıçla bitiş noktaları arasındaki mesafe yarım saat olan yerler bir iklim sayılmıştır. Böylece yeryüzünün kuzey yarım küresi yedi eşit enlem dairesine bölünmüştür (a.g.e., II, 8). İklimler uzunluk yönünden dünyanın şekli dolayısıyla kuzeye doğru gidildikçe kısalmıştır. Bunların ilk ikisinde yer yer boş alanlarla çöl ve çorak yerler vardır ve insanların sayısı azdır. 3-6. iklimlerin çöl ve çorak yerleri az, insanların çok olup şehir ve kasabaları sayısızdır. 6-7. iklimlerdeki imar ise bunlara nisbetle daha azdır (İbn Haldûn, I, 279, 283).

İslâm coğrafyacıları Hint ve İrân'daki uygulamalara dayalı olan eski bilgilerine, özellikle Halife Me'mûn döneminde Batlamyus'un *Geographia*'sının tercümesiyle yeni bilgiler kattılar. Batlamyus, Hiparkhos'un yeryüzüne ait sağlıklı bir haritanın yapılabilmesi için önemli noktaların enlem ve boylamlarının tesbit edilmesi gerektiğine dair görüşünü uygulamaya koyarak gün ve gece uzunluklarına dayanan sistemiyle dünyanın meskûn kısımlarını yirmi bir iklime ayırmıştı. Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî *Şûretü'l-arz* adlı eserinde Batlamyus sistemini tashih ve tâdil etti; ayrıca yedi iklime göre cetveller düzenledi. Daha bu dönemde, istisnaları bir yana bırakılacak olursa Batlamyus sisteminin hesaba dayalı verileri yanında yeryüzünün tasnif ve tavsifi de ön plana çıkmıştır. Nitekim Hârizmî'nin eserinde bir harita bulunmamakla birlikte mevcut enlem ve boylam ölçüleri böyle bir haritanın çizilmesine imkân vermektedir.

İslâm ilim tarihinin klasik döneminde genel tasvirî coğrafya çalışmaları Irak coğrafya okulu mensuplarınca yürütüldü. İrânîlar'ın kişver sisteminde İrân'ın yerleştirildiği merkezdeki dördüncü iklim diğerlerine göre daha önemli görülmüştür.

Ya'kûbî ve İbn Hurdâzbih, bu uygulamadan hareketle İran'ın yerine üzerinde Abbâsî hilâfetinin toprakları bulunan Irak'ı sistemin merkezi yapmışlardır. Bu sistemde dördüncü iklimin merkezi iklim olarak önem kazanması, Endülüslü coğrafyacı Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin burayı kendi memleketine tahsis etmesinde de görülmektedir.

Belh coğrafya okulu ile kısmen Batlamyus'un, kısmen İranlılar'ın kişver sistemi esas alınarak ancak farklı bir yaklaşımla sadece İslâm ülkelerini kapsayan yeni bir tasnif dönemine girildi ve böylece mahallî coğrafyaya doğru ilk adım atıldı. Bu sistemde, Mekke ve Kâbe'nin yer aldığı Arabistan dünyanın merkezi iklimi kabul edilerek İslâm ülkelerinin ve bunlara sınır komşusu olan memleketlerin tasviri yapıldı. İstahrî (ö. 346/957) ilk defa iklim haritalarını çizdi ve İbn Havkal de bunları geliştirdi; ancak burada iklimler enlemlere göre çizilmemiş, haritaları çizilen bölgelere iklim denilmiştir. İstahrî'nin Arabistan, Bahr-i Fars, Mağrib, Mısır, Arz-ı Şam, Bahr-i Rûm, Arz-ı Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sind, Azerbaycan, Cibâl, Deylem, Bahr-i Hazer, Mefâzet-i Horasan, Sicistan, Horasan ve Mâverâünnehir'den oluşan yirmi iklimi, İbn Havkal'de Endülüs ve Sikkiliye'nin ilâvesiyle yirmi ikiye çıkarmıştır. Belh coğrafya okulunun çalışma-

larını zirveye ulaştıran Makdisî ise coğrafya ilminin insanların işi, dolayısıyla kara ile ilgili olduğunu belirtip denizlerle çöllerle iklim denilmesine karşı çıkmış ve iklimleri altısı Arap (Arabistan, Irak, Akûr [Cezîre], Şam, Mısır, Mağrib), sekizi gayr-i Arab (Meşriq [Sicistan, Horasan, Mâverâünnehir], Deylem, Rihâb [İrmîniye, Arrân, Azerbaycan], Cibâl, Hûzistan, Fars, Kirman, Sind) müslümanların yaşadığı yerler olmak üzere on dört sayısıyla sınırlandırmıştır. İklimleri anlatırken tabii ve beşerî coğrafya açılarından bilgi veren Makdisî her iklimin kuzey, güney, doğu ve batı sınırlarını belirtip iklimleri küver, kasabât, mûdün ve kurâ şeklinde alt bölümlere ayırarak aralarındaki büyüklük farklarını da iklimlerin melik, kasabaların vezir, medinelerin asker, karyelerin halk oldukları benzetmesiyle açıklamıştır. Şehirlerin tasvir ve tanımlarını ise dinî kültür ve İslâm tarihiyle ilgileri, idarî teşkilattaki yerleri, ticarî merkez oluşları, çarşı ve pazarları, ölçü ve tartı aletleriyle kuralları, tedavüldeki para çeşitleri, binaları, su kaynakları, yolları, insanların âdetleri, dil ve lehçeleri, ahlâkları, yiyecek ve içeceklerini dikkate alarak yapmıştır (Muhammed Mahmûd Muhammedeyn, *Buḥûṣü'l-mü'temer*, III, 344-352).

İslâm coğrafyasının zirveye çıktığı dönemde Şerif el-İdrîsî'nin yazdığı *Nüzhetü'l-müşâk*'ta yer alan yetmiş haritadan her biri yedi iklimden birinin onda birine karşılık gelmektedir; böylece Batlamyus'a göre meskûn olan dünyanın tam bir haritası yapılmıştır. Eserin bir muhtasarına (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 688) eklenen haritalarda ise ekvatorun güneyindeki sekizinci iklim denilen yerler de gösterilmiştir. Yedi iklimi ona bölme usulüne İbn Haldûn da uymuş ve coğrafyacıların iklimlerden her birini uzunlamasına batıdan doğuya doğru on eşit parçaya böldüklerini belirterek (*Mukaddime*, I, 279, 293) kendisi de her iklime ait belde, şehir, dağ, nehir ve yolları on kısım halinde sunmuştur. İbn Saîd ise yedi iklimi ikişer kısma ayırarak ele almıştır.

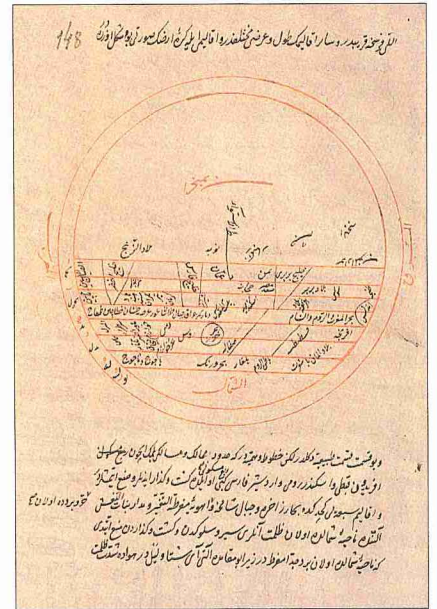
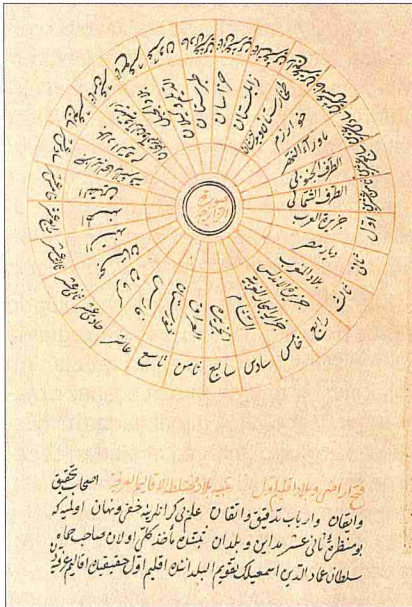
Ebû'l-Fidâ, İslâm coğrafyasının mevcut bütün bilgilerini gözden geçirerek yeryüzünün taksimi konusundaki Batlamyus sistemiyle Arap coğrafyacılarının geliştirdikleri yedi iklimli sistemi birleştirecek bir yöntem uygulamış ve şehirleri sıralarken "ekâlim-i hakikiyye" dediği yedi iklimden hangisinin neresine dahil bulunduğunu belirttikten sonra "ekâlim-i örfiyye" dediği "coğrafi bölge, diyar, memleket" anlamındaki iklimlerden hangisinde yer al-

diğini göstermiştir. Onun sayılarını yirmi sekiz olarak tesbit ettiği örfî iklimler Cezîretularap, Mısır, Mağrib, Endülüs, Cezâyirü'l-bihârî'l-garbiyye, Şam, el-Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sicistan, Sind, Hint, Sîn, Cezâyirü'l-bihârî'ş-şarkıyye, Rum, İrmîniye-Arrân-Azerbaycan, Cebel, Deylem-Gilân, Taberistan, Horasan, Zâbülistan, Tohâristan-Bedahşan, Hârizm, Mâverâünnehir, Tarafü'l-cenûbî ve Tarafü'ş-şimâlî'dir. XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacısı Âşık Mehmed, daha önceki İslâm coğrafyacılarından intikal eden bilgilerin tamamını, ayrıca seyahatleri neticesinde kazandığı kendi bilgilerini ve çeşitli kişilerden duyduklarını kullanarak coğrafyanın bütün şubelerini ele aldığı *Menâzirü'l-avâlim*'de (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616) Ebû'l-Fidâ'nın yirmi sekiz örfî iklimini göstermiştir (vr. 149^a).

Âşık Mehmed eserinde, şehirler kısmına başlamadan önce müstakil bir bölüm halinde (II. bab, 4. manzara) ve "Hikmet-i Hakîm-i İlet-i Hikemiyyeye Dâl Olan Heft İklim" başlığı altında yedi iklimi ölçüleri ve sınırlarıyla ayrıntılı bir şekilde tanıtmıştır (vr. 148^a).

Şehirler kısmında ise *Takvîmü'l-büldân*'ın tertibini esas alması sebebiyle Ebû'l-Fidâ'nın ekâlim-i hakikiyye ve ekâlim-i örfiyye tasnifini aynen yansıtmıştır.

Menâzirü'l-avâlim'de yirmi sekiz iklimi gösteren şekil (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 149^a)

Menâzirü'l-avâlim'de yedi ana iklim ve bunların kısmını gösteren şekil (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 148^a)

Ancak adaları müstakil bir bölüm halinde (II. bab, 6. manzara) incelediği için Ebü'l-Fidâ'nın beş ve on altıncı iklimlerini sıralama dışı bırakmış, böylece örfî iklim sayısını on altıya indirmiştir. Ayrıca *Takvîmü'l-büldân*'da bulunmayan şehirleri de *Nüzhetü'l-kulûb* ve *Âşârü'l-bilâd* gibi eserlerden tamamlayarak ait oldukları hakiki iklimde ve ilgili örfî iklimin sonunda "Tezyilü'l-iklîmi'l-örfî" başlığıyla göstermiş, hangi iklime girdiği şüpheli bazı şehirleri de "Bilâdü muhtelitâti'l-ekâlîmi'l-örfiyye" başlığı altında verip iklim tabikatını çok yönlü olarak gerçekleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fidâ, *Géographie d'Aboulféda* (trc. M. Reinaud), Paris 1848, II, 8; ayrıca bk. tercüme edenin önsözü, I, s. XXIV-XXXII, CCXXIV-CCXXV; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 209-213; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 277-330; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), III, 232-236; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 148^a-149^a; a.e. (*Tahlit-Metin*) (haz. Mahmut Ak, doktora tezi, 1997), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. Dr. TE 118; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 154-165; Muhammed Mahmûd Muhammedeyn, *et-Türâşü'l-coğrafiyyü'l-İslâmî*, Riyad 1404/1984, II, 113-127; a.mlf., "Mefhûmü'l-iklîm ve üslûbu dirâsetih 'inde'l-Mukaddesi", *Buhûşü'l-mü'temeri'l-coğrafiyyi'l-İslâmiyyi'l-evvel*, Riyad 1404/1984, III, 339-353; Fr. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya" (trc. Hâmid Sadi), *TM*, II (1928), s. 289; J. H. Kramers, "Coğrafya", *İA*, III, 202-220; T. H. Weir, "İklîm", a.e., V/2, s. 948; S. Maqbul Ahmad, "Djuğhrâfiya", *EP* (Fr.), II, 590-602; a.mlf., "Coğrafya", *DİA*, VIII, 53, 57, 59, 61, 63; A. Miquel, "İklîm", *EP* (Fr.), III, 1103-1105; İsmet Miroğlu, "Âşık Mehmed", *DİA*, III, 553.

MAHMUT AK

el-İKMÂL (الإكمال)

İbn Mâkûlâ'nın
(ö. 475/1082'den sonra)
biyografik eseri.

Tam adı *el-İkmâl fi ref'i (ʿarzi)'l-irtiyâb ʿani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* olup yazılışı aynı, okunuşu farklı veya yazılış ve okunuş bakımından birbirine yakın isim, lakap, künye ve nisbeleri araştırmayı ve bu tür kelimelerde meydana gelebilecek karışıklıkları gidermeyi konu edinen mü'telif-muhtelif alanında yapılmış önemli bir çalışmadır. Arap yazısının yeterince gelişmediği, hareke ve nokta gibi belirleyici işaretlerin kullanılmadığı ilk dönem eserlerinde şahıs, kabile ve yer adlarının doğru okunup kaydedilmesinin büyük önem taşıdığı, bu sebeple hadis râvilerinin adla-

rını, nisbelerini, lakap ve künyelerini doğru olarak belirlemek ve benzerlerinden ayırabilmek amacıyla bu alanda başka çalışmaların da yapıldığı bilinmektedir. Dârekutnî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i ile Abdülganî el-Ezdi'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* ve *Müştebihü'n-nisbe* adlı eserleri üzerine Hatîb el-Bağdâdî'nin yazdığı *Tekmiletü'l-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i esas alınarak onların eksiklerini tamamlayıp hatalarını düzeltmek amacıyla telif edilen *el-İkmâl*'de İbn Mâkûlâ, İbnü't-Tahhân'ın adını vermediği bu konudaki eserinden de faydalanmıştır (*el-İkmâl*, I, 3).

Alfabetik olarak düzenlenen eserde ele alınan isim, lakap, künye ve nisbeler, hareke ve noktaların olmamasından dolayı Arap yazısının imkân verdiği okuma şekilleri dikkate alınarak sınıflandırılmış ve bunlar bir bab başlığı altında söz konusu isim, lakap ve nisbelerle anılan şahıslar çok defa hocaları ve talebelerinin adlarına da yer verilerek sıralanmış, tasnifte sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden olanlara öncelik verilmiş, daha sonra kronolojik sıra takip edilmiştir. Eserde zikredilen şahısların yaşadıkları zaman, yer ve genellikle vefat tarihleri belirtilmiş, isim, lakap, künye ve nisbelerin mânaları üzerinde durulmuştur. Kelimelerin okunuşuyla ilgili ihtilâf noktalarında müellif bazan herhangi bir görüş belirtmemiş, bazan gerekçelerini de açıklayarak kendi tercihinin ortaya koymuştur. İbn Mâkûlâ'nın 467'de (1074) tamamlayıp 470'te (1077) gözden geçirerek temize çektiği eseri öncekilerle kıyaslanması durumunda şekil, üslûp ve muhteva bakımından bir zenginlik ve orijinallik arz etmekteyse de kendinden sonra üzerinde yapılan çalışmalar onun da eksikliklerinin bulunduğu ortaya koymaktadır. İbn Nukta eser üzerine *Tekmiletü'l-İkmâl* adıyla bir zeyil yazmış, bunu, İbnü's-Sâbûnî'nin *Tekmiletü'l-İkmâlî'l-İkmâl* adını taşıyan eseriyle Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Selîm el-Hemedânî'nin hazırladığı zeyil takip etmiştir (bk. MÜ'TELİF VE MUHTELİF).

el-İkmâl'in ilk altı cildi Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarâbâd 1381-1386/1962-1967), VII. cildi ise Nâyif el-Abbâs (Beyrut 1976) tarafından yayımlanmış, daha sonra bu baskı neşredenlerin adı kaydedilmeksizin ve Muallimî'nin altmış bir sayfalık mukaddimesine yer verilmeksizin tekrarlanmıştır (Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1411/1990). Dahîl b. Sâlih b. Dahîl el-Lahidân, *Fihrisü Kitâbi'l-İkmâl: Tertibü'l-İkmâl*

mevâd ve ricâl li'l-Emîr İbn Mâkûlâ adıyla eserin fihristini hazırlamıştır (Riyad 1414/1994).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Haydarâbâd 1381/1962, neşreden giriş, I, 2-3, 4, 7, 8, 10, 38, 45-61; ayrıca bk. I, 1-3; İbnü's-Salâh, *ʿUlümü'l-hadîs*, s. 344; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1637; Brockelmann, *GAL*, I, 435; Talat Koçyigit, *Hadis İstihlâkı*, Ankara 1980, s. 336; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 251; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 291; Ketânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 239.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

İKRA' SÜRESİ

(bk. ALAK SÜRESİ).

İKRAH (الإكراه)

Cebir ve tehdit kullanarak kişiyi rızâ göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "istememek, rızâ göstermemek" anlamındaki kürh (kerh) kökünden türeyen ikrah, kişiyi razı olmadığı bir işi yapmaya zorlamak mânasına gelir. Hatta kelimenin kök anlamında bir ayırım yapılarak kürhün insanın kendi tab'ından veya aklından kaynaklanan bir hoşlanmama, kerhin ise hariçten gelen bir zorlamanın yol açtığı meşakkat anlamı taşıdığı, sonradan dinî bir terim haline gelen "mekruh"un birinci anlamla, ikrahın da ikinci anlamla daha sıkı bağının olduğu belirtilir. Dinî literatürde de ikrah bu çerçevede terim anlamı kazanmış, kelâm ilminde iman veya inkâra zorlanmanın dinî hükmü, fıkıhta da bir kimseyi, serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya zorlamanın dinî ve hukukî sonuçları tartışılırken sıkça kullanılan bir terim olmuştur. Zorlayana mükrih, zorlanan kimseye de mükreh denilir.

Kur'an'da kırk bir yerde kerh kökünün çeşitli türevleri geçer. Bunların çoğunda kelime sülâsî kökte kullanılır ve Allah'ın, kullarının bir davranışından hoşnut olmaması (et-Tevbe 9/46), günahkârların, müşrik ve kâfirlerin inat ve cehaletleri sebebiyle hak ve hakikatten hoşlanmaması, onu istememesi (el-Enfâl 8/8; et-Tevbe 9/33; Gâfir 40/14; Muhammed 47/9, 26), bir işin insanlara zor ve ağır (el-Bakara 2/216; et-Tevbe 9/81; el-Ahkâf 46/15) yahut